

Geçmişten Günümüze Manisa ve Çevresinde Tekke Mûsikîsi Kültürü

Sûfî Music Culture In Manisa and Its Surroundings from Past to Present

Yıllar TURAN

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi ve Sanatları
Doktora, İzmir/Türkiye

*Sufi Music Culture In Manisa And Its Surroundings From Past To Present, Dokuz Eylul University,
Department of Islamic History and Arts, Izmir/Turkiye*

yillar.turan@ogr.deu.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0002-7304-1140>

Makale Bilgisi / Article Information

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 01.04.2025

Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2025

Yayın Tarihi / Published: 20.06.2025

Atıf: Turan, Yıllar. “Geçmişten Günümüze Manisa ve Çevresinde Tekke Mûsikîsi Kültürü”, *ADÜ İlahiyat Dergisi* 1/1 (Haziran 2025): 55-84.

Cite as: Turan, Yıllar. “Sûfî Music Culture in Manisa and Its Surroundings from Past to Present” *ADÜ Journal of Theology* 1/1 (June 2025): 55-84.

İntihal/Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi / *This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.*

Yayıncı/Publisher: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi | *Aydın Adnan Menderes University Faculty of Theology* | <https://dergipark.org.tr/tr/pub/aduilahiyatdergisi> | aduilahiyatdergisi@adu.edu.tr

© Yıllar TURAN | Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 (CC BY-NC) International License

Geçmişten Günümüze Manisa ve Çevresinde Tekke Mûsikîsi Kùltürü

Öz

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Manisa'daki önemli tarikat ve tekkelerdeki tasavvuf kùltürü ile mûsikîsinin evrimini incelemektedir. Osmanlı'da tarikatlar, özellikle 14. yüzyıldan itibaren önemli bir dinî ve toplumsal olgu hâline gelmiş hem bireysel mânevî gelişimi hem de toplumsal yapıyı etkilemiştir. Manisa Mevlevîyye, Rifâiyye, Kadiriyye, Uşşakiyye, Halvetiyye, Nakşibendiyye, Bektaşîyye, Bayramiyye gibi birçok tarikatın etkisiyle önemli bir tasavvufî merkez olmuş, burada kurulan tekkeler dinî ve kùltürel yaşamı şekillendirmiştir. Osmanlı döneminde Manisa'daki tarikat ve tekkelerde icrâ edilen tekke mûsikîsi günümüze Ahmed Âlim Efendi (1874–1930), Ahmed Esad Efendi (1780–1810), Naim Kaya (1943–) ve Hüseyin Köroğlu (1945–) gibi isimler aracılığıyla ulaşmıştır. Bu kişiler, dinî mûsikî ve şiirle bu kùltürü yaşatarak yeni nesillere aktarmış, Manisa'nın tasavvufî iklimini korumuşlardır. Günümüzde Manisa'daki tasavvuf kùltürü, geleneksel unsurlarını koruyarak modern müzikal ve akademik yaklaşımlarla da zenginleşmiştir. Manisa Mevlevîhânesi, Entekkeliler Tekkesi ve cemevleri gibi mekânlar, bu kùltürün aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Ayrıca, Ahmed Âlim Efendi, Ahmed Esad Efendi, Naim Kaya ve Hüseyin Köroğlu gibi şahsiyetler, tekke mûsikîsinin ve kùltürünün yaşatılmasına katkıda bulunmuştur. Çalışma, Manisa'daki tarikatların, tekkelerin ve tekke mûsikîsinin tarihsel süreç içindeki dönüşümünü ele alarak, bu kùltürel mirasın günümüzdeki konumunu değerlendirmektedir. Bu çalışmada, Manisa ve çevresinde tekke mûsikîsinin tarihsel gelişimi ve kùltürel etkileri ele alınmış olup, aynı zamanda bu kadim kùltürü günümüzde ihyâ eden bestekârların beste ve şiirleri de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Manisa, Tasavvuf Kùltürü, Tarikat ve Tekke, Tekke Mûsikîsi, Manisa'da Tekke Mûsikîsi.

Sûfî Music Culture In Manisa And Its Surroundings From Past To Present

Abstract

This study examines the evolution of Sûfî culture and music in major religious order and tekkes in Manisa from the Ottoman Empire to the present day. Tariqas, became a significant religious and social phenomenon in the Ottoman Empire, particularly from the 14th century onward, influencing both individual spiritual development and the broader social structure. Manisa emerged as an important Sûfî center under the influence of various religious orders, including Mevleviyya, Rifaiyya, Qadiriyya, Uşşakiyya, Khalwatiyya, Naqshbandiyya, Bektashiyya, and Bayramiyya. The tekkes established in this city played a crucial role in shaping religious and cultural life. The development of Sûfî music and rituals performed in the religious orders and tekkes of Manisa during the Ottoman period has been preserved and transmitted to the present day through figures such as Ahmed Âlim Efendi, Ahmed Esad Efendi, Naim Kaya, and Hüseyin Köroğlu. These individuals sustained this culture through Sûfî music and poetry, ensuring its transmission to future generations and maintaining the Sûfî atmosphere of Manisa. Today, Sûfî culture in Manisa continues to thrive, preserving its traditional elements while also being enriched by modern musical and academic approaches. Venues such as the Manisa Mevlevîhâne, Entekkeliler Tekke, and cemevis play a significant role in the transmission of this cultural heritage. Additionally, prominent figures like Ahmed Âlim Efendi (1874-1930), Ahmed Esad Efendi (1780-1810), Naim Kaya (1943-), and Hüseyin Köroğlu (1945-) have contributed to keeping Sûfî music and culture alive. This study explores the historical transformation of religious orders, tekkes, and Sûfî music in Manisa and assesses the current state of this cultural heritage.

Keywords: Sûfîsm, Manisa, Sûfî Culture, Religious Order and Tekke, Sûfî Music, Sûfî Music in Manisa.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğunun, tarihsel gelişim süreci içinde sadece askerî ve idari başarılar değil, aynı zamanda dinî ve kültürel yapılar da dikkat çeken önemli olgular olmuştur. Bu kültürel yapılar arasında tasavvuf, dergâhlar ve tarikatlar önemli bir yer tutmuştur. Tasavvuf, insanın Allah'a yakınlaşma çabası, ruhani bir olgunlaşma süreci olarak hem bireysel hem de toplumsal alanda derin etkiler bırakmıştır. Osmanlı'daki tarikatlar ve tekkeler, bu bağlamda tasavvufun pratikteki yansımaları ve halkın dinî yaşayış biçimleri üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı'da bu kültürün önemli merkezlerinden biri olan Manisa'da farklı tarikatların etkisi ve tekkelerin varlığı derin izler bırakmıştır. Bu çalışmamızda, Osmanlı'dan günümüze Manisa ve çevresindeki tarikatlar ve tekkelerin tarihsel gelişimi incelenerek, bölgedeki tekke kültürü ve mûsikîsinin evrimi üzerinde durulmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda tarikatlar özellikle 14. yüzyıldan itibaren önemli bir dinî ve toplumsal olgu hâline gelmiştir. Bu süreç İslam'ın tasavvufî yorumunun halk arasında kabul görmesi ve Osmanlı yönetimiyle olan ilişkisinin gelişimiyle paralel bir şekilde ilerlemiştir. Tekkeler, sadece dinî birer merkez olmanın ötesinde, sosyal hizmetlerin yapıldığı, ilmî çalışmaların yürütüldüğü, sanatların geliştiği yerler olarak da varlıklarını sürdürmüşlerdir. Dergâhlar ve tekkeler, aynı zamanda birer kültür merkezî olma işlevi görerek Osmanlı'daki sanat ve edebiyatın önemli unsurlarını şekillendirmişlerdir.

Manisa gerek coğrafi gerekse kültürel açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli merkezlerinden biri olmuştur. Tasavvufî yapısı 14. yüzyıla kadar uzanan Manisa, özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda tarikatlar ve tekkeler açısından zengin bir miras meydana getirmiştir. Bu şehirdeki tasavvufî hayat hem yerel halkın mânevî gelişimi hem de Osmanlı İmparatorluğu'nun genel tasavvufî kültürüyle olan ilişkisi bakımından önemli izler taşımıştır.

Manisa Mevlevîhânesi, Osmanlı döneminden günümüze süregelen bir geleneği yaşatan önemli bir kurumdur. 14. yüzyılda inşâ edilen bu tarihî mekân, Mevlevîyye tarikatının önemli merkezlerinden birisidir. Bugün, burada düzenlenen sema ayinleri, tekke mûsikîsi dinletileri ve zikir meclisleri, Manisa'nın tasavvufî kültürünün canlı tutulmasını sağlayan önemli etkinliklerdir. Her yıl düzenlenen sema törenleri, sadece mânevî bir deneyim sunmakla kalmaz, aynı zamanda Mevlevîliğin derin müzikal ve estetik öğelerini de izleyicilere aktarır.

Manisa'nın tasavvuf kültürünün önemli merkezlerinden birisi olan Entekeliler Tekkesi'nde düzenlenen dinî mûsikî dinletileri ve semah gösterileri, bölgedeki tasavvuf kültürünün korunmasına katkı sağlamaktadır.

Bu tür etkinlikler, yalnızca yerel halk için değil, aynı zamanda Manisa'yı ziyaret eden yerli ve yabancı turistler için de büyük bir anlam taşımaktadır.

Cemevleri özellikle Alevilik inanç sistemini yaşatan önemli kurumlardandır. Bu yapılar, tasavvufun birleştirici gücünü, farklı inanç sistemlerine ve topluluklara saygı göstererek yaşatmaktadırlar. Ayrıca cemevlerinde gerçekleştirilen semah ritüelleri, dinî sohbetler ve kültürel etkinlikler, tasavvufun mûsikî ile iç içe geçmiş bir boyutunu yaşatan ve gelecek kuşaklara aktaran merkezler olarak varlıklarını sürdürmektedirler.

Manisa'nın Turgutlu, Salihli gibi ilçelerinde Kur'an kursu ve medrese gibi hizmet veren Nakşibendi cemaati kendi dinî-tasavvufî anlayışlarına göre öğrenci yetiştirse de zikirlerinde mûsikîyi hemen hemen hiç kullanmamaktadırlar. Zikirlerinde ritmi sağlamaya yardımcı olmak üzere nadiren bendir çalgısının kullanıldığı görülmektedir.

Tekke mûsikîsi, sadece dinî bir deneyim olmanın ötesinde, bir kültür ve sanat dalı olarak da günümüzde varlığını sürdürmektedir. Özellikle Manisa'daki üniversiteler ve kültürel kurumlar, bu mirası yaşatmak için çeşitli faaliyetler düzenlemekte, seminerler ve konserlerle tasavvuf kültürünü güncel bir biçimde tanıtmaktadırlar. Günümüzde Manisa'daki tekke kültürü ve mûsikîsini canlı tutan ve yeni nesillere gösteren ve aktaran bazı yapılar mevcuttur. Manisa Mevlevîhânesi, Entekkeliler Tekkesi, cemevleri vb. yapı ve dinî-tasavvufî kurumlarda Manisa'nın kadim kültürü bugün temsil edilmekte ve çeşitli dinleti, ayin, sema töreni, semah ritüeli ve konferanslarla gerek kamuoyuna gerekse yeni nesillere aktarılmaktadır. Ayrıca Manisa'nın tasavvufî ikliminde yetişen Ahmed Âlim Efendi (1874 -1930 Manisa), Ahmed Esad Efendi (1780-1810), Naim Kaya (1943 Manisa-) ve Hüseyin Köroğlu (1945 Balıkesir-) gibi tasavvuf yolunda yürümüş ve bu yola hizmet etmiş bestekâr, şair ve okuyucular (kârî, hânende) birçok talebe de yetiştirerek günümüz tekke kültürü ve mûsikîsini ayakta tutmuş şahsiyetlerdir.

Bu bağlamda Manisa'daki tekke kültürü ve mûsikîsi hem tarihî hem de modern açıdan önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada, Osmanlı'dan günümüze kadar olan süreçte Manisa'daki tarikatlar ve tekkelerin rolü, bu kültürel mirasın evrimi ve günümüzdeki yeri incelenecek, aynı zamanda tekke mûsikîsinin tarihsel gelişimi ve günümüzdeki anlamı üzerinde durulacaktır.

1. Tarikatlar ve Tekkelerin Tarihsel Gelişimi

Tasavvufun kurumsallaşmış şekli olan ve Arapçada yol anlamına gelen tarikat, "Allah'a ulaşmak arzusuyla tutulan yol"¹ manasındadır.

¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları 2010), "Tarikat", 1207.

“Tasavvufî yolla Tanrıya erişmek üzere kurulmuş tasavvuf ekollerine tarikat denir. Tasavvuf inanç ve görüşlerinin bir şeyh etrafında teşkilatlanmış müesseseleşmiş hâlidir. Tarikat bu görüşleri yaymak ve eğitimi yapmak üzere kurulmuş olan teşkilatı ifade eder. İslam coğrafyasında tekke, zaviye, dergâh, hangah, ribat gibi çok değişik isimlerle anılagelen bu kurum zaman içinde pek çok dinî, içtimai ve bedii faaliyetlerin de merkezî olmuştur. Tekkede ise bu dinî boyut daha canlıdır. Tasavvufî düşüncenin tarihi çok eski ise de bu yaşama biçiminin tarikatlar şeklini alıp teşkilatlanması XII. yüzyıldan sonradır. Tekkede üretilen dinî-mistik atmosfer toplumun her kesimine ulaşmıştır. İktisadi ve ticari hayatta, tasavvufun temel ıstılahlarından olan zühhd, tevekkül, sabır, kanaat gibi terimlere sûfîlerin getirdiği farklı boyutlar hemen varlığını hissettirmiştir. Zaman zaman sûfîlerle gönül bağı kuran insanların bir kısmı da sarayda bulunan yöneticiler olmuştur. Böylece tekkelerin dinî atmosferi, sosyal hayatın farklı alanlarında hizmet veren şahıslara ulaşmış, onları aynı duygu ve düşüncelerin etrafında toplamıştır”.² Bu yönüyle tarikat kurumu, Osmanlı ve İslam toplumlarında sosyal bütünleşmeyi sağlamada önemli bir kültürel etkileşim odağı olmuştur.

İslam dininin duygusal, uhrevî yönünü temsil eden tasavvuf, müritlerini/bağlılarını güzel ahlak ile donanmış, şeriat, tarikat, hakikat ve marifet itibarıyla tam ve ergin hâle getirmeyi gaye edinmiştir. Bu bakımdan tasavvufun kurumsallaşmış şekli olan tarikatların/tekkelerin etkisi yalnız dinî alanla sınırlı kalmamış, içinde bulunduğu toplumu da şekillendirmiştir. Tarikatlar/tekkeler İslam dünyasında devlet ile vatandaş çift yönde etkileşim içinde tutmuş, geniş halk kitlelerini etkileme açısından en önemli kurumların başında gelmiştir. Tarikatların Osmanlı'daki uygulaması öncelikle devlet tarafından tescili ile başlamıştır. Tescil edilen bu tarikatların mensupları dolaylı yoldan olsa da meşruiyet kazanmışlardır. Tarikatlara getirilen bu tescil şartı II. Beyazıt döneminden itibaren (1481-1512) devletin son yıllarına kadar cemaat yapıları üzerinde bir kontrol mekanizması işlevi görmüştür.³

1.1. Osmanlı Dönemi'nde Tarikat ve Tekkelerin Tarihsel Gelişimi

Osmanlı İmparatorluğu, İslam kültürünün ve medeniyetinin önemli kurumlarından olan tarikatlar ve tekkelerle zengin bir dinî ve toplumsal yapıyı bünyesinde barındırmıştır. Osmanlı döneminde tarikatlar, yalnızca dinî öğretilerin aktarılmasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumun sosyal, kültürel ve ahlâki yapısında da belirgin bir rol oynamıştır.

² Mustafa Kara, “Osmanlı'da Dinî-Tasavvufî Hayat”, *İlim ve Sanat Dergisi* (1997), 44-45, 39-51.

³ Ekrem Işın, “Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Yüzyıllar)”, *İstanbul Armağanı* 3, İBB Yayınları, (İstanbul, 1997).

Osmanlı toplumunun bütün katmanlarında, bürokratik elite (kalemiye), aydınlar arasında (ilmiye), askerde (seyfiye) ve halkta (esnaf, çiftçi, köylü) tasavvufî dünya görüşünden izlerle karşılaşmaktadır. Sultan ve reaya, köylü ve şehirli, zengin ve fakir, Sünni ve Alevi bütün toplumsal sınıfların buluşma noktalarında tasavvufu görmek tarihsel bir gerçekliktir.⁴

Tasavvufî dünya görüşünün merkezî olan tekkelerin kültür-sanat-ilim faaliyetleri gibi sosyal işlevleri yanında ekonomi ve ticaret, güvenlik ve iskân gibi birçok faydası olmuştur. Metruk yerleşim yerlerinin imarını çeşitli iskân faaliyetleriyle sağlamışlardır. Bunun gibi açılan tekkeler ve imar edilen az gelişmiş kırsallarda güvenlik, konaklama ve ekonomik etkileşim sağlanmış, tekke mensupları devletin gönüllü bekçileri gibi bir misyon üstlenmiştir.⁵

Osmanlı toplumundaki tekkelerin sosyal fonksiyonlarına baktığımızda ikinci temel işlevin sosyal güvenlik ve barış toplumunu tesis çabası olduğunu görürüz. Zira çok geniş topraklara sahip olan Osmanlı Devleti'nin bazı bölgelerinde merkezî otoritenin pek tesirli olmaması ve uzaklığı sebebiyle yer yer isyan gruplarının ve eşkıyanın bulunması normal bir hâldi. Tekkelerin insan ve toplum psikolojisi üzerindeki olumlu etkilerini bilen saray, böyle yerlere bir zabita ve zaptiye kuvveti yerleştirmektense bir zaviyenin kurulmasını daha uygun ve netice bakımından daha faydalı görmüştür. Bu yolla, devletin bu tip dert ve problemleri ortadan kalkmış, muhtemel huzursuzluk ve isyanlar önlenmiş, kaba, sert, haşin insanlar, cemiyyetin sakin ve efendi bir üyesi hâline gelmiştir. Tarikatlar, İslam tasavvuf geleneğinde Allah'a yaklaşma amacı güden ruhanî bir yol olarak tanımlanabilir. Her tarikatın belirli ritüelleri, usul ve erkânı vardır.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda tekke ve tarikatlar, toplumun mânevî hayatında önemli bir yere sahip olmanın ötesinde, sosyal, kültürel ve sanatsal alanlarda da büyük bir işlev görmüştür. Bu yapılar, Anadolu'dan Balkanlar'a kadar geniş bir coğrafyada halkın iletişimini, güvenliğini ve kültürel gelişimini sağlamada kilit rol üstlenmiştir. Özellikle bucak ve köy gibi yerlerde kurulan tekkeler hem güvenlik hem de konaklama ihtiyacını karşılayarak toplum için bir tür sosyal merkez işlevi görmüştür. Bunun yanı sıra, tekke ve tarikatlar, Osmanlı toplumunda güzel sanatlar alanında da halkı eğitip geliştiren birer eğitim merkezî olarak faaliyet göstermiştir. Mûsikî, edebiyat, şiir gibi sanat dallarında çok sayıda değerli eserlerin üretilmesine ve sanatçıların yetişmesine

⁴ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir* (İstanbul: Sûfî Kitap Yayınları, 2017), 37.

⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi* 1 (1974), 301-302.

⁶ Kadir Özköse, "Tasavvufun Osmanlı'daki Sosyal Hayata Tesiri" *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* ed. Seyfullah Kara vd. (Ankara: İlahiyat Yayın, 2023), 477-490

katkı sağlamıştır. Tekke mûsikîsi, hem bireylerin ruhsal gelişimine katkı sağlamış hem de toplumun sanata olan ilgisini artırmıştır.

Erken dönem Osmanlı cami ve tekkelerinde icrâ edilen eserlerden bugün bilinen ve elde notası olanlar çok azdır. Ancak 18. ve 19. yüzyıllarda bütün tekkelerde okunan naat, tevşih, ilahi, şughul ve duraklar çoğalmıştır. Türk mûsikîsinin gerek dinî gerek din dışı eserlerinin kayıtlarına 15. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Anadolu'da dinî mûsikînin yaygınlaşmasında 14. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tarikatların, özellikle Mevlevîlerin, önemli bir rolü vardır. Anadolu Türkleri arasında dinî mûsikî alanında eser veren ilk bestekâr olarak Hacı Bayrâm-ı Velî (1352- 1430) bilinmektedir.⁷

Osmanlı tekkelerindeki bedii faaliyetlere gelince; tasavvuf düşüncesi ile güzel sanatlar arasında ortak bir alan söz konusudur. Osmanlılar'da sanatkârların ortaya koyduğu eserlerin temel konusu ile dervişlerin işlediği konuların ana teması aynıdır. Sanatkârlar güzeli yakalamak için bütün kabiliyet ve gayretlerini ortaya koymuşlardır. Tasavvuf ehlinin eserleri ise aynı yolda yürüyenlere ışık tutmuştur. Tekke şairlerinin terennüm ettiği mısralar bu atmosferlerde yetişmiş mûsikîşinaslarca bestelenmiş ve bu şaheserler dinî hayatın ayrılmaz bir parçası olmuşlardır. Böylece ilahiler, şiir ve mûsikî gibi güzel sanatların iki mühim dalını bir araya getirmiştir.⁸

Edebiyat ve mûsikî dışında güzel sanatların diğer dallarında da tarikatların etkisi büyüktür. Hat sanatı, tezhip, minyatür gibi sanatlar, tekkelerde ve tarikat merkezlerinde yaygın olarak öğretilip geliştirilmiştir. Bu alanlarda yetişen sanatçılar, halkın estetik zevkini ve sanat anlayışını beslemiş, Osmanlı'nın sanatta ulaştığı yüksek seviyeye katkı sağlamıştır. Böylece tekke ve tarikatlar, yalnızca dinî ve mânevî hayatın değil, sosyal hayatın, güvenliğin ve güzel sanatların da vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Dolayısıyla güzel sözün ve güzel sesin birleştiği en mühim adres tekkelerdir. Bunun için edebiyat ve mûsikî tarihimizi tekkelerden ayrı ele almak imkânsızdır.⁹

Osmanlı Devleti, tarikatlara ve tekkelere yönelik genel olarak destekleyici bir politika benimsemiş ve tarikatların devlete katkı sağlayacak faaliyetlerde bulunmalarını teşvik etmiştir. Özellikle Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslamlaşması sürecinde tarikatlar, birer öncü rol oynayarak Osmanlı'nın kültürel ve dinî birliğini güçlendirmiştir. Bazı tarikatların devlete daha yakın olduğu, hatta devlet işlerinde söz sahibi olabildiği görülmüştür. Özellikle Bektaşîyye, Osmanlı ordusunun temel unsurlarından biri olan Yeniçeri Ocağı ile özdeşleşmiş ve bu bağlamda devlete mânevî bir destek

⁷ Rıdvan Aydın, "Osmanlı'dan Günümüze Türk Tasavvuf Mûsikîsi". *Mûsikîşinas* 10 (2008), 243-276.

⁸ Kara, "Osmanlı'da Dinî-Tasavvufî Hayat", 47.

⁹ Kara, "Osmanlı'da Dinî-Tasavvufî Hayat", 61.

sağlamıştır. Tekkelerin en dikkat çekici özelliklerinden biri, halk sağlığına yönelik sundukları tedavi hizmetleriydi.

Tıbbî bilgisi olan dervişler, toplumda halk sağlığını koruyup iyileştiren kişiler olmuşlardır. Özellikle akıl ve ruh sağlığı sorunları için şifa arayan insanlar, tasavvufun mânevî yöntemlerinden faydalanmak üzere tekkeleri ziyaret etmişlerdir. Tekkelerin toplumsal katkılarından bir diğeri de sportif etkinliklerden okçuluk, güreş ve atıcılık gibi sporlar hem savaş sanatı hem de kişisel gelişim aracı olarak gelişmiştir. Özellikle Bektaşî ve Mevlevî gibi tarikatlar, sporun ruhu ve bedeni eğiten yönüne vurgu yaparak bu tür faaliyetleri teşvik etmişlerdir. Spor tekkelerinin tam olarak ne zaman ortaya çıktığı bilinmese de bilinen ilk tekke Bursa fethedildikten sonra, Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun'un Hisar'ın Kaplıca Kapısı yanında ve sur dibinde yaptırdığı tekkedir. Bursa'da açılan ilk iki spor tekkesi güreşçiler tekkesi ve atıcılar tekkesi olmuştur. Güreşçiler tekkesi Kale içinde Bey Sarayı yakınında, atıcılar tekkesi de günümüzde de Atıcılar olarak anılan yerde yaptırılmıştır.¹⁰

Padişahların spor tekkelerine destek vermelerinin nedeni hem güreş, okçuluk, binicilik gibi spor branşlarını severek yapmaları, hem de bu branşları savaşa hazırlık olarak görmeleri olduğu düşünülmektedir. Osmanlı Devleti'nde iyi bir alp olabilmek için iyi güreş tutmak, iyi ok atmak ve iyi ata binmek gerekiyordu. Osmanlı İmparatorluğunun gelişme dönemlerinde, fethedilen her yeni yere bir tekke yaptırılarak, yörenin güçlü ve sağlıklı gençleri pehlivan olarak yetiştirilmek amacıyla bir araya getirilmiştir. O dönemlerde sporu teşvik amacıyla her şehir ve kasabada tekkeler kurulmuştur. Yapılan bu faaliyetlerle beraber sadece ordunun değil halkın da sağlıklı, güçlü bireylerinin pehlivan ve her an savaşa hazır askerler olarak yetiştirilmelerine olanak sağlanmıştır.¹¹

Tekke ve tarikatların Türk örf ve adetlerine ayrı bir değer kattığı, olumlu yönde geliştirerek yükselttiği, halk ananelerine ruhanî lezzet bahsettiği de çok mühim bir folklorik işlevidir. Tekkede kullanılan eşya ve yapılan yemeklerden törenlerle birlikte zenginleşen kıyafetlere kadar pek çok konu kültürümüzün maddi yönüyle yakından ilgilidir.¹²

1.2. Manisa'da Tarikat ve Tekkelerin Sosyal ve Kültürel Roller

Osmanlı döneminde Ege Bölgesi'nin önemli şehirlerinden biri olan Manisa, tarih boyunca çeşitli tarikat ve tekkelerle zenginleşmiş dinî ve kültürel

¹⁰ Atıf Kahraman, (1995). *Osmanlı Devletinde Spor* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995), 189.

¹¹ Haydar Gölbaşı, "Osmanlı Devleti'nde Spor Tekkeleri", *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (Temmuz 2018), 45-46

¹² Kadir Özköse, "Tasavvufun Osmanlı'daki Sosyal Hayata Tesiri", *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Seyfullah Kara vd. (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2023), 477-490

bir merkez olarak öne çıkmıştır. Tarikat ve tekkeler, Manisa'da dinî bir kimlikten öte toplumsal dayanışma, kültürel aktarım ve eğitim gibi alanlarda da rol üstlenmiştir.

Manisa, Osmanlı'nın önemli merkezlerinden biri olarak Halvetiyye, Uşşakiyye, Bayramiyye, Mevleviyye, Bektaşîyye, Kadiriyye ve Nakşibendiyye gibi büyük tarikatların faaliyet gösterdiği bir yer olmuştur. Şehrin coğrafi konumu ve Osmanlı sarayına olan yakınlığı, Manisa'daki tarikat faaliyetlerinin çeşitlenmesini sağlamış; özellikle saray mensuplarının Manisa'ya olan ilgisiyle şehirdeki tarikat ve tekke sayısı artmıştır. Bu tarikatlar, Manisa halkının dinî kimliğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynarken, aynı zamanda halkın sosyal yaşamında köklü izler bırakmıştır.

Saruhanoglu İshak Çelebi tarafından 1368 yılında Mimar Osman b. Emef'e yaptırılan Mevlevîhâne, Manisa'da Mevlevîliğin bir üst kimlik olarak kabulünün âdeta bir simgesi olmuştur. Mevlevîliğin Anadolu'da ve özellikle uç bölgelerdeki beylikler arasında yayılmasında Mevlâna'nın torunu Ulu Arif Çelebi'nin yoğun faaliyetleri etkili olmuştur. 1327 yılından sonra Anadolu'daki Moğol baskısının zayıflayıp Konya'nın Karamanoğulları'nın eline geçmesi ve Mevlevîlerin de Karamanoğulları'na destek vererek onlarla beraber hareket etmeleri Saruhanogulları'nın Mevlevîliğin etkisini daha fazla hissetmelerine sebep olmuştur. Manisa Mevlevîhânesi Konya ve Afyonkarahisar mevlîhânelerinden sonra "âsitâne" olarak üçüncü sıraya yerleşmiştir. Gölpınarlı'nın verdiği bilgiye göre Osmanlı Devleti sınırları içindeki on büyük âsitâne arasında Manisa Mevlevîhânesi de yer almıştır.¹³

Saruhanogulları Beyliği, Beyliğe ismini veren ve Selçuklu emirlerinden olan Saruhan Bey tarafından Osmanlı Beyliği ve diğer Türkmen beylikleri ile aynı dönemde batı Anadolu'da bir Türkmen beyliği olarak kurulmuştur. XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl başlarına kadar Manisa ve çevresinde hüküm sürmüş olan beyliğin en parlak dönemi Muzafferuddin İshak Bey (1364-1390) zamanı olmuştur. Mevlevîhâne, Saruhanogulları zamanından kalan ve İshak Çelebi tarafından 770/1368-69 tarihinde Tabakhane Mahallesi'nin doğusunda bulunan tepe üzerinde Emet bin Osman'a inşâ ettirilmiştir.¹⁴

Manisa, Türklerin Anadolu'ya girişinden günümüze kadar siyasi ve kültürel açıdan önemli bir merkez olma özelliğine sahiptir. Bunun yanı sıra

¹³ Mehmet Günay, "XVII. Yüzyılda Manisa Mevlevîhânesi ve Şeyh Ali Efendi'nin Faaliyetleri", *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri*, ed. Emrehan Küey (Manisa: Celal Bayar Üniversitesi Manisa Yöresi Türk Tarih ve Kùltürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2001), 333-342.

¹⁴ Nevzat Sağlam, "Manisa Mevlevîhânesi ve Şeyhleri Hakkında Arşiv Belgelerine Yansıyan Bazı Hususlar", *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kùltür ve Medeniyeti Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2021), IV/31.

tasavvufî gelişmeler bakımından da oldukça hareketli bir yer olduğu söylenebilir. Birçok dergâh ve zâviyenin varlığı, isimlerini şeyh ve dervişlerden alan bazı köylerin bulunması bunun en açık göstergelerindendir. Manisa'nın tarihine bakıldığında gerek Saruhanoğulları gerekse Osmanlılar döneminde bazı siyasi kırılmalar vuku bulsa da şehirdeki tasavvufî faaliyetlerin aralıksız bir şekilde devam ettiği görülmüştür. Anadolu'nun fethiyle birlikte Horasan'dan ve Orta Asya'nın diğer bölgelerinden beslenen tasavvuf akımı kısa sürede Manisa'ya da sıçramış, halkın Türkleşmesi ve İslamlaşması yolunda büyük mesafeler kat edilmiştir.¹⁵

Manisa tahta çıkacak olan şehzadelerin idarî görev yaptıkları ve II. Selim'den itibaren de taht varislerinin gönderildikleri yegâne sancak merkezî olma özelliğini kazanmıştır.¹⁶ Osmanlı'da tarikat ve devlet arasındaki ilişkiler, Manisa özelinde de önemli bir yer tutmuştur. Şehrin saraya yakınlığı ve Osmanlı şehzadelerinin eğitim yeri olarak kullanılması, tarikatların devletle yakın bir ilişki kurmasına olanak tanımıştır. Manisa'daki bazı tekkeler, Osmanlı sarayına mensup ailelerden destek almış ve devletin mânevî gücünü pekiştirmek amacıyla çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Özellikle bazı tekkeler, Osmanlı hanedanının güvenini kazanarak şehirde etkili bir konuma gelmiş ve halk arasında saygınlık kazanmıştır. Nitekim Manisa'da yetişmiş mutasavvıflar ve din adamları, Osmanlı coğrafyasının en önemli ilim merkezlerinde tahsil görmüş, en meşhur medreselerinde de eğitim vermişlerdir. Öyle ki İzmir, Aydın, Uşak gibi çevre vilâyetlerin tasavvufî iklimini burası beslemiş hatta İstanbul,

Bursa, Edirne gibi merkez vilâyetlerin medreseleri de Manisa'da yetişmiş ulemâ ve mutasavvıflar tarafından ihyâ edilmiştir.

2. Tarihsel Olarak Manisa'daki Önemli Tarikat ve Tekkelerde

Mûsikî

Tekke Mûsikîsi formlarına ait güfteler, mutasavvıf şairlerin Kur'an ve hadislerden beslenerek yazdıkları mâna ve hikmeti esas alan manzumlardır. Bu manzumlar taşıdıkları ritmik yatkınlık ve ruhî ahenge uygunluk bakımından bestelenmiş ve zamanla tekke mûsikîsi formlarına dönüşmüştür. Enstrümanlı ya da enstrümansız olarak icrâ edilen bu eserler güftelerinde barındırdıkları ayet ve hadislere ait ibare, anlam ve telmihler dolayısıyla zaman zaman gündem oluşturmışlardır. Son yıllarda bu tür eserlere modern altyapıların eklenmesi, yayınlanan alanların ve araçların yaygınlaşması, mekânların genişlemesi,

¹⁵ Süleyman Gökbulut, "Manisa'da Tasavvuf Kültürü". *Bakü'den Balkanlar'a Halvetilik Sempozyumu*, ed. Sühendam Erdin (Manisa: Genç Tasavvufçuları Destekleme ve Geliştirme Derneği, 2015), 57-62.

¹⁶ Feridun Mustafa Emecen, "Saruhanoğulları ve Mevlevîlik", *Ekrem Hakkı Ayverdi 30. Yıl Hatıra Kitabı*, (İstanbul: İstanbul Fethi Cemiyeti, 1995), 294.

yayınlanma amaçlarının değışkenlik arz etmesi konuya hassasiyet kazandırmıştır. Bu hassasiyet neticesinde güftelerde yer alan âyetlerin mûsikî eserlerinde fiili bir ibadet aracı olarak kullanıldığı şeklinde yanlış bir algıya yol açmıştır. Oysa, ıktibas yoluyla şiire ve oradan da mûsikî diline geçen ayet ve hadislere ait ibareler bizzat Kur'an'ı bestelemek, enstrüman eşliğinde bir mûsikî eserine dönüştürmek amacı taşımamaktadır. Bu amacı taşıyan müzikal çalışmaların dinî hüküm bakımından hoş görülmesi de mümkün değildir.¹⁷

2.1. Mevleviyyede Mûsikî ve Manisa'da Mevleviyye

Mevleviyye, 13. yüzyılda Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin öğretileri çerçevesinde şekillenen, tasavvufî bir ekol olarak İslam dünyasında önemli bir yer edinmiş, yalnızca mânevî eğitimle değil, aynı zamanda sanat, edebiyat ve mûsikîyle de kültürel bir miras bırakmıştır. Mevlevî tekkelerinde mûsikî hem bir ibadet aracı hem de insan ruhunu terbiye eden güçlü bir sanat dalı olarak merkezî bir konumda bulunmuştur. Mevlevî tekkelerinde mûsikî, insan ruhunu arındırmanın ve mânevî bir yolculuğa çıkarmanın önemli bir unsuru olarak görülmüştür. Mevlânâ'nın mûsikîye olan derin ilgisi ve onun insan ruhu üzerindeki etkilerini vurgulayan beyitleri, bu anlayışın entelektüel bir temele dayandığını göstermiştir. Bu yönüyle Mevleviyye, mûsikîyi bir ibadet ve tefekkür aracı olarak sistematik bir şekilde kullanan tasavvuf ekollerinden birisi olmuştur.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin ölümünden sonra Mevleviyye bir tarikat şeklini alarak özellikle Anadolu'nun şehir merkezlerinde yayılmış ve buralarda Mevlevî tekkeleri inşâ edilmiştir. Aydınoğulları ile sık sık ittifak kurup ortak hareket eden Saruhanoğulları ise özellikle 1330'lu yıllardan biraz önce Mevlevîliğin tesirini hissetmeye başlamışlardır. Saruhan tahtında bulunan İshak Bey devrinde Manisa'da Mevleviyye âdetâ bir üst tarikat niteliği kazanmış, İshak Bey, ailesi ve şehrin ileri gelen zümrelerini kendi safına çekmiştir. Mevlevîliği iyice benimsediği anlaşılan İshak Bey, Ulu Cami ve külliyesini yaptırtırken şehre hâkim bir mevkide bir de Mevlevîhâne inşâ ettirmiştir.¹⁸

İshak Bey'in Manisa'da bir Mevlevîhâne inşâ ettirmesinin sebebi; Saruhanoğullarının Mevlâna ailesi ile sıkı bir ilişki içinde bulunması, bunun neticesinde İshak Bey'in Mevlâna ailesine ait olan *Çelebi* unvanı taşıyan ve Mevlana'nın soyundan gelen bir Mevlevî olması veya devrin siyasi şartları çerçevesinde İshak Bey'in Mevlevîliği, hâkimiyetinin meşrû zeminini

¹⁷ Demirci, Mehmet. "Tekke Mûsikîsi Güftelerinde Ayet, Hadis İktibasları ve Enstrüman Eşliğinde Seslendirilmesi Meselesi", *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildirileri*, ed. Şüayip Özdemir vd. (Amasya: Amasya Üniversitesi Basın Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü, 2017), 589.

¹⁸ Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevîlik," 282-288.

sağlamlaştırması bakımından bir çıkış kapısı olarak görmesi şeklinde yorumlanmıştır. Özellikle 16. asırdan itibaren Manisa'nın, Osmanlılarda tahta çıkacak şehzadelerin idari görev yaptıkları ve II. Selim'den itibaren de taht varislerinin gönderildiği yegâne sancak merkezî olması, Mevlevîlerin bu şehirdeki Mevlevîhâneye daha çok ehemmiyet vermelerine sebep olmuştur.¹⁹

Mânevî hayatı tanzim etmenin yanında siyasi gayeleri de bir misyon olarak üstlendiği anlaşılan Mevleviyye, Saruhan Beyliği'nin üst idari kademelerinde oldukça etkili olmuş, beyliğin devlet hâline gelişini, hükümdarlarının meşruiyetini desteklediği gibi üst İslami anlayışa geçişe köprü vazifesi görmüş; Osmanlı hakimiyeti döneminde dahi devletin takip ettiği din siyasetine uygunluğu sebebiyle şehirde giderek etkili bir güç unsuru hâline gelmiştir.²⁰ Bununla birlikte Mevleviyye toplum içerisinde bir statü sembolü hâline gelmiştir. Günümüzde bu gelenek, hâlâ Türk mûsikîsi ve tasavvuf anlayışı üzerinde derin etkiler bırakmaya devam etmektedir.

Manisa Mevlevîhânesi Anadolu'da orijinal olarak kalabilmiş en eski tarihli Mevlevîhânedir. Âsitâne olarak da tanımlanan Manisa Mevlevîhânesi büyük bir dergâhtır. Abdülbaki Gölpınarlı (1900, İstanbul –1982, İstanbul), Konya dergâhından sonra, Osmanlı sınırları arasında on dergâh arasında Karahisar Mevlevîhâne'sinden sonra ikinci derecede Manisa ile Halep Mevlevîhânesi'ni saymaktadır. Pakalın ise önem sıralamasını Konya'dan sonra İstanbul, Manisa ve Gelibolu Mevlevîhâneleri olarak yapmaktadır. Her iki sıralamaya göre öteki dergâhlar arasında oldukça önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır.²¹ "Manisa'daki diğer bir Mevlevîhâne ise Demirci Mevlevî Tekkesi'dir. Kuruluş vakfiyesine göre, Nuri Efendi, "*Pazar Mahallesi'ndeki pekmez ocağı, Demirocak mevkiindeki bir parça bağı ile çarşıda Hacı Mehmed Ağa'nın yanmış olan vakıf hanı üzerine yeniden yaptırdığı hanı*" tekke için vakfetmiştir. Demirci Mevlevî tekkesinin şeyhi Hacı Nuri Efendi (doğum ve ölüm tarihi bilinmiyor), uzun yıllar Demirci Belediye Reisliği de yapmış bir zattır. Şeyh Hacı Nuri Efendi'nin ölümünden soma bu tekkeye bir şeyh atanmamıştır. Mevlevîlerin başlarına giydikleri sikke, külâh, arakiye veya istiva denilen başlık ilham kaynağı olmuş ve birçok "külâh-ı Mevlevî" redifli şiir kaleme alınmıştır.²²

¹⁹ Sezai Küçük, "Manisa Mevlevîhânesi", *Manisa Araştırmaları* 2/2 (2002), 16.

²⁰ Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevîlik," 288-297.

²¹ Özlem Atalan, "Mevlevîhânelerinin Yeniden İşlevlendirilmesi; Manisa, Galata ve Lefkoşa Mevlevîhâneleri Örnekleri", ed. Sibel Üst Erdem vd. *Uluslararası Manisa Sempozyumu* (Ankara: Prof. Dr. Mehmet Dursun Erdem Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2020), 15/1909-1921

²² Rasih Erkul, "Demirci Mevlevîhânesi ve Saruhanlılarda Mevlevîlik", *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* 6 (Temmuz 2008), 131.

Manisa Mevlevîhânesi'nin ne derece önemli olduğu, orada yetişen şahsiyetlerin ilim ve irfân sahasında ne kadar muteber ve ehliyetli olduğu, çeşitli arşiv belgeleriyle de sabittir. Manisa Mevlevîhânesi Evliya Çelebi'ni yazdığına göre ise 1369 yılında İshak Çelebi tarafından yaptırılan bir tekkedir. Emet Bin Osman adlı mimarın projesine göre yapılmıştır. Evliya Çelebi, Mevlevîhâne'nin şehrin doğusunda, yüksek bir tepe üzerinde (Manisa-Spil dağının kuzey eteğinde) olduğunu belirtmektedir. Çelebi, yapı içinde bir semahane ile çok sayıda derviş hücresi bulunduğunu, eski bir kiliseden çevrildiğini anlatmıştır. Ayrıca tüm şehrin buradan görüldüğünü, güzel ve havadar bir yerde bulunduğunu ve orada pek çok dervişin yaşadığını belirtmiştir. Manisa Mevlevîhânesi'nin çevresinde, eski mezar kalıntıları ve Manisa Tarzan'ı diye tanınan 1963'te ölen Ahmet Bedevi'ye ait mezar yer almaktadır.²³

Mevlevîhâne, Manisa'nın güneydoğusunda, Yukarı Tabakhane Mahallesinde, Millî Park içindedir. Yapı, 1960'lara kadar harap durumda iken bu tarihten sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restore edilmiştir. Bugün restore edilip kendi hâline terk edilen yapı, iki katlıdır. Zemin kat, kapalı avlulu medrese veya zâviyelerin planlarına benzer. Mevlevîhâne dıştan, kareye yakın dikdörtgen planlıdır. Kuzeyinde bir sundurması vardır. Yapının duvarları çok az parçalanmış masif bir görünüm verir. Üst ortasında küçük bir kubbesi bulunur. Diğer kısımlar düz dam şeklindedir.²⁴

"Yeni" veya İkinci Manisa Mevlevîhânesi, Saruhanoğulları devrine ait, "Eski" veya Birinci Manisa Mevlevîhânesi'nin bir devamı olarak kabul edilmiş ve önemli bir Mevlevî âsitânesi statüsündedir. Osmanlının son döneminde en önemli Konya Çelebileri'nin büyük bir kısmı bu âsitânedeki yetiştigi için Konya Dergâhı ile Karahisar-ı Sahib Mevlevîhânesi'nden hemen sonraki on beş âsitâne içinde önemli merkez sayılmıştır. İkinci Manisa Mevlevîhânesi'ne 1870'te tayin edilen Nakibzade Mustafa Şefîk Efendi'den sonra 1831 ve 1882 arasında yaşamış Mevlâna Dergâhı'nın postnişini Said Hemdem Çelebi'nin oğlu İbrahim Fahreddin Çelebi posta oturmuş ancak 1881'de Manisa'dan ayrılıp Konya Çelebi makamına geçtikten 8 ay sonra vefat etmiştir. Onun yerine kardeşi Abdülvahid Çelebi 1884-1887 yılları arasında Manisa Mevlevîhânesi postnişini olmuştur. O da Mustafa Safvet Çelebi'nin vefatıyla Çelebilik makamına oturunca yerine Abdülhalim Çelebi geçmiştir. Abdülhalim Çelebiden sonra kardeşi

²³ Atalan, "Mevlevîhânelerinin Yeniden İşlevlendirilmesi; Manisa, Galata ve Lefkoşa Mevlevîhâneleri Örnekleri", 15/ 1644.

²⁴ Hakkı Acun, "Manisa Mevlevîhânesi". *IX. Vakıf Haftası Kitabı Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlâna ve Mevlevîhânelerin Yeri ve Vakıf Eserlerde Yer Alan Türk- İslam Sanatları Seminerleri* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 1992), 109-111.

Murtaza Çelebi yerine geçmiştir. Başarısız yönetiminden dolayı yerine eniştesi Celaledin Çelebi getirilmiştir. Bu şahıs, Mevlevîhâne'nin son şeyhi olmuştur.²⁵

2.2. Bektaşîyyede Mûsikî ve Manisa'da Bektaşîyye

Bektaşîyye, Hacı Bektaş-ı Veli (1209, Nişabur-1271, Nevşehir) öğretilerine dayanan ve Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren gelişen bir tarikat olarak Osmanlı döneminde devletin özellikle Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Hacı Bektaş-ı Veli'nin öğretilerinin etkisiyle Anadolu'da yayılmış ve özellikle Yeniçeri Ocağı'nın mânevî dayanağı hâline gelmiştir. Manisa, Osmanlı'nın önemli şehzade sancaklarından biri olduğu için tasavvufî hareketlerin de merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Bektaşî tekkeleri, özellikle

16. ve 17. yüzyıllarda Manisa'da oldukça aktifti ve halk arasında hem eğitim hem de dinî hayatın şekillenmesinde rol oynamıştır.

Her tarikatın kendisine özgü bir zikri vardır. Sema ayini, devran zikri ve semahlar bunlara gösterilebilecek örnekler arasındadır. Bütün dinlerin ortak özelliklerinden birisi bir mûsikîlerinin olmasıdır. İslamiyet'te diğer bütün dinler gibi mûsikîyi özümsemiş, toplumlar kendi mûsikîlerini İslam potası içerisinde eriterek onu geliştirmişlerdir. Zaman içerisinde mûsikîleri gelişmiş bu gelişme ile beraber mûsikînin tanrıya ulaşmadaki gücü daha belirgin olarak ortaya çıkmıştır. Tarikat mûsikîsinde olan gelişmeler zaman içerisinde çeşitli formların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu formlar diğer tekkelerde, muharremlerde okunan formlarla birleştirildiğinde ciddi bir yekûn teşkil etmiştir. Konularına göre ayırdığımız formları şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

Farsçada on iki anlamına gelen “*Dûvaz*” Bektaşî mûsikîsinde on iki imama övgü veya bu imamların isimleri olan Ali, Hasan, Hüseyin, Zeynel Âbidin, Muhammed Bakır, Câfer-i Sâdık, Mûsâ el-Kâzım, Ali Rıza, Muhammed Tâkî, Aliyyü'l-Nâkî, Hasan Ali Askeri, Muhammed Mehдинin zikredildiği nefesler için kullanılmıştır.

Bektaşî mûsikîsinin en yaygın türlerinden ve en önemli unsurlarından biri olan nefesler melodi karakteri olarak halk mûsikîsi etkisinde kalmış ve nefesler genellikle 9-10 zamanlı usullerle bestelenmişlerdir. Nefesler konu olarak üçe ayrılır: **Oturak nefesleri**; dinî mûsikîmizde kullandığımız durak formuna benzeyen ağır okunan eserlerdir. Bu eserlerde semah dönülmez. **Semah nefesleri**; bir diğer adı da “şahlama” veya “dört köşe” nefeslerdir. Bu nefesler yürük usullerle söylenir. **Yas nefesleri**; Hakka yürüyen bir can için yapılan Lokma Erkanı'nda veya o canın sene-i devriyesinde söylenir. Ayrıca,

²⁵ Barihuda Şermin Tanrıkorur, “İkinci Manisa Mevlevîhânesi”. *Sûfî Araştırmaları* 3/6 (Yaz 2012), 31-50.

sonu ölümle biten deprem, sel felaketi, kaza vb. olaylarda hayatını kaybeden Bektaşîler için geride kalan akraba, eş, dost veya sevenleri tarafından yapılan özel toplantılarda “yas muhabbeti” ve “dardan indirme” erkânlarında ağıt olarak söylenen nefeslerdir.

Bektaşî kültüründe gülbanklar cemlerin başından sonuna kadar, tarikata kabulden çıkarılmaya kadar her alanda yer almıştır. Özellikle mehter mûsikîmizde tarikatın yeniçeri üzerindeki etkisinden kaynaklanan bir gülbank kültürü olmuştur. Duâyı yapanın da duâyı melodili okuması sebebi ile gülbanklar da Bektaşî Mûsikîsi formlarına dâhil edilmiştir.

Gülbankların yanı sıra Alevi Bektaşî mûsikîsini en belirgin biçimde yansıtan türlerden birisi de deyişler olmuştur. Alevi Bektaşî mûsikîsi içerisinde derlenen iki bini aşkın deyiş içerisinde genellikle dinî nezaket ve inceliğinden yoksun olan ham sofuların, kaba anlayışlarını alaya almak için söylenen şiirler de yer almıştır. Alaylı iğneleyici ama ciddi düşünce ürünü olan bu şiirler genellikle Alevî Bektaşî şairlerince söylenmiştir.²⁶ Osmanlı tarihinde II. Abdülhamit'in hükümdarlığı, siyasi tarih açısından olduğu kadar tarikatlar açısından da en çalkantılı dönemlerden biridir. Sultan, oluşturduğu güçlü hafiye teşkilatıyla içerden ve dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı tedbir alma amacı gütmüştür. Ancak bir süre sonra jurnal hadisesi o kadar yaygınlaşmıştır ki amirine karşı husumet besleyen bir memur, Sultan'ın hassas olduğu konularda amiri aleyhinde jurnalde bulunup bundan kendi adına menfaat sağlayabilir hale gelmiştir. Sultanın güvenini kazanan Bektaşîler de olup Bektaşî kimliğiyle tanınanlardan valilik, nazırlık gibi yüksek derecelere atananlar da vardır. Sultan, İstanbul-Anadolu sınırları dışında bazı projelerini yürütmeye Bektaşîler'den de yararlanma yoluna gitmiştir.²⁷

2.3. Ma'rifiyyede Mûsikî ve Manisa'da Ma'rifiyye

Ma'rifiyye tarikatı, Osmanlı döneminde Anadolu'da ortaya çıkan ve tasavvufî öğretileriyle dikkat çeken bir tarikat olarak bilinmektedir. Adını “ma'rifet (bilgi, hikmet) kelimesinden alan bu tarikat, tasavvufî eğitimde bilgi ve hikmeti merkeze almaktadır. Tarikatın mûsikîye yaklaşımı, diğer tasavvuf ekolleri gibi mânevîyatı derinleştiren ve zikir ritüellerini destekleyen bir anlayış taşımaktadır. Kaynaklarda Ma'rifiyye, Ma'rûfiyye, Ma'rifiyye gibi farklı isimlerle kaydedilir. Tarikatın adı “ledünnî ve vehbî bilgi” anlamına gelen ma'rifete nisbetle “ma'rîf” (çoğulu maârif) kelimesinden türetilmiştir. Ma'rifiyye tarikatı İstanbul dışında Manisa'da açılan üç, İzmir Kuşadası ve

²⁶ Ubeydullah Sezikli, “Bektaşî Tekkelerinde Kullanılan Mûsikî Formları”. *Hitit Üniversitesi I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu*, ed. Osman Eğri vd. (Ankara: Hitit Üniversitesi Hacı Bektaş Velî Araştırma ve Uygulama Merkezi, 2011), 2/1021- 1027.

²⁷ Ahmet Cahit Haksever, “Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşîlik ve Nakşibendilik Örneği”. *Ekev Akademi Dergisi* 38 (Kış 2009), 47-48

Bursa'da birer tekke ile temsil edildi. Manisa merkez Şehzadeler ilçesi, Demirci ve Akhisar ilçelerinde Ma'rifiyye koluna ait üç tekkenin var olduğu bilinmektedir. Teymurcu (Demirci) Dergâhı'nı Mustafa Lutfi Efendi inşâ ettirdi, Seyyid Ali Sâbit Efendi'nin halifesi Seyyid Ahmed Aşkî Efendide ikinci imarını yaptı. Her iki şeyhin şiiirleri Ma'rifi Nefesler adlı derlemede yayımlandı. Manisa'nın Akhisar ilçesinde Rifâi-Ma'rifi âyinleri icrâ eden bir diğer şeyh Hacı Mustafa Efendi'dir.²⁸

2.4. Rifâiyyede Mûsikî ve Manisa'da Rifâiyye

Rifâi tarikatı, İslam tasavvufunun en köklü ve dikkat çekici tarikatlarından biridir. 12. yüzyılda Ahmed er-Rifâi (1118 - 1182) tarafından temelleri atılan tarikat, özellikle zikir-i cehrî (açık zikir) ile tanınır ve mûsikî, tarikatın ritüellerinde önemli bir yer tutar. Rifâi tarikatında mûsikî, zikir meclislerinde önemli bir araç olarak kullanılır. Tarikat meclislerinde ilahiler ve kasideler okunur. Bu eserlerde Allah'a hamd, Peygamber'e övgü ve tasavvufî öğretiler dile getirilir.

Manisa'daki Rifâi tekkelerinde yapılan zikirlerde, mûsikî önemli bir rol oynamıştır. Bu tekkelerde düzenlenen zikir meclisleri, halkın mânevî coşkusunu artırmış ve topluluklar arasında birlik ve beraberliği pekiştirmiştir. Rifâi tarikatı, Manisa'da hem mânevî hem de sosyal alanlarda etkili olmuştur. Tarikatın mûsikî geleneği, Manisa'daki tekke mûsikîsi kültürüne de önemli katkılarda bulunmuştur. Günümüzde Rifâi tarikatına bağlı topluluklar, Manisa ve çevresinde varlığını sürdürmektedir. Ancak bu faaliyetler daha çok kapalı çevrelerde gerçekleştirilmektedir. Manisa'da Rifâi tarikatına mensup tekkelerde yapılan mûsikî faaliyetleri, Osmanlı tasavvuf mûsikîsinin genel özelliklerini taşımakla birlikte, yerel kültürden de izler barındırır. Bu bağlamda: Rifâi zikirlerinde kullanılan makamlar, genellikle derin bir mânevî atmosfer yaratmayı hedefler. Tekkelerde icrâ edilen ilahi ve kasideler, Manisa halkı arasında tasavvufî öğretilerin yayılmasını sağlamıştır. Halk mûsikîsiyle tasavvuf mûsikîsi arasında bir köprü kurulmuş ve bu durum, Manisa'daki mûsikî kültürünü zenginleştirmiştir.

Manisa Rifâi Tekkesi, kentte şu anda büyük bir bölümü ayakta olan tek tekke olup, Ahmed Vehbi Efendi (793 (?) - 1851)'nin memleketi Antakya'ya izafen bozulmuş şekliyle "Entekkeliler Tekkesi" olarak da anılmaktadır. Entekkeliler Tekkesi, aynı zamanda ilk şeyh olan Ahmed Vehbi Efendi tarafından H. 1251/M. 1835 tarihinde yaptırılmıştır. Tekke şu andaki görünümüyle, dış cephesi kırmızı boyalı, tek katlı, kırma çatılı ve kiremit örtülü bir yapıdır. İki bölümden ibaret olup, ana bölüm tekkenin semahane kısmıdır.

²⁸ Semih Ceyhan, "Marifiyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ed. Ali Hakan Çavuşoğlu vd. (İstanbul: TDV Yayınları, 2019), 2/196-198.

İbrahim Çelebi Camii ile tekke arasındaki yolun genişletilmesi sırasında binanın güney duvarı yıkılmış ve bu sebepten semahane kısmı daralmış, orijinal mihrab ve pencereleri yok olmuştur. Semahanenin içinde sağ tarafta erkek misafirler için açık, üstte bayanlar için kafesli birer mahfel vardır. Ortada iki kanatlı bir kapı ile avluya çıkılmaktadır. Tekkenin kuzeyindeki bahçede, son restorasyon sırasında, yapılan, mutfak, abdesthane ve yemekhaneden oluşan bir kompleks, bu kompleksin güneyinde ve batısında şeyh ailesine mensup kişilerin mezarları bulunmaktadır. Tekke avlusunun doğusunu kaplayan ve onun bitişiğindeki apartmanlar da tekkenin arsası üzerine inşâ edilmiş olup, tekke duvarı bitişiğinde yer alan "Entekkeliler" apartmanı 1976, onun yanındaki "Armağan" apartmanı ise 1981 'de inşâ edilmiştir. Tekke binası H. 1254/ M. 1839 yılında Çengeloğlu (Çengelzade) Tahir Paşa'nın Aydın valiliği sırasında, Saruhan Kaymakamı Halil Hamdi Bey tarafından onartılıp, genişletilmiştir. Tamiratla ilgili biri Nadiri, diğeri Eğribozlu Şeyh Mustafa Efendi tarafından iki tarih düşülmüştür. Bu kişilerce düşülen tarih şiirlerinin yazıldığı levhalar şu an kayıptır. Tekke Şeyhlerinin isimleri şöyledir: Ahmed Vehbi Efendi (1793 Manisa – 1851 Manisa), Hasan Rüşdi Efendi (1834 Manisa – 1917 Manisa), Hüseyin Kemal Efendi (1880 Manisa – 1951 Manisa), Mehmed Ali Bütünel Efendi (1898 Turgutlu-1971 Turgutlu), Fevzi Bayoğlu Efendi (1907 Manisa-1988 Manisa), Burhaneddin Aktıhanoğlu Efendi (1925 – 2002 İzmir). Tekkenin bahçesinde yer alan hazirede, altı adet mezar ve kitabeleri mevcuttur. Bunlardan ilki, Hasan Efendi'nin oğlu Hafız Ahmed Vehbi Efendi'den olma torunu Kazım Bey'e aittir. İkinci taş Hasan Efendi'nin kızı Fatıma Hanım'a aittir. Üçüncü taş Hasan Efendi'nin yine Hafız Ahmed Vehbi Efendi'den olma torunu Cevdet Bey'e aittir. Dördüncü taş Hafız Ahmed Vehbi Efendi'nin kızı Hasan Efendi'nin torunu Kimile Hatun'a aittir. Beşinci taş, Hasan Efendi'nin oğlu, ilk şeyh Ahmed Vehbi Efendi'nin torunu aynı adı taşıyan Hafız Ahmed Vehbi Efendi'ye aittir. Altıncı ve son taş ise Hasan Efendi'nin kız kardeşi Meryem Hanım'a aittir.²⁹

Esasen 18.-19. asırlarda faal olan Entekkeliler Tekkesi'nin bilhassa bugünlere kadar gelen ve hâlen okunan ilahileri mevcuttur. 70'li yıllarda dahi Miraç kandillerinde tarihi İbrahim Çelebi Camii'nde yatsı namazında Süt Mevlidi adıyla mevlid tertip edilir, İzmir'den ve çevre ilçelerden cemaat, dervişân ve ünlü hâfızlar da gelirdi. İzmir'den İsmet Yazar (1929, İzmir –2013, İzmir), Bekir Sıtkı Sezgin (1936, İstanbul-1996, İstanbul) bu mevlidleri ihyâ eden ünlü okuyuculardır. Akhisar'da ikamet eden meşhur Hâfız Burhan (1897, İstanbul - 1943, Ankara)'ın udisi, mûsikîşinas Demircili Hâfız Efendi (doğum ve ölüm tarihi bilinmiyor), mevlidhan Halit Kırtok (doğum ve ölüm tarihi

²⁹ Alpay Bizbirlik, "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi". *Manisa Araştırmaları* 2 (2002), 179-192.

bilinmiyor) da bu mübarek gün ve gecelerdeki programlara katılmışlardır (Cemil Altınbilek, K1, Kişisel Görüşme, 30 Ağustos 2024).

2.5. Nakşibendiyyede Mûsikî ve Manisa'da Nakşibendiyye

Nakşibendi tarikatı, Osmanlı döneminde ve sonrasında İslam dünyasında önemli bir etki alanına sahip olmuş bir tasavvuf ekolüdür. Bu tarikatın diğer tarikatlara göre en dikkat çeken özelliklerinden biri, genellikle zikrin cehrî (açık) değil, hafî (sessiz) yapılmasıdır. Ancak bu durum, mûsikîye tamamen uzak oldukları anlamına gelmez. Nakşibendi tarikatında, açık zikrin kullanılmadığı yerlerde dahi, bazen sohbetlerde veya tasavvufî atmosferi güçlendirmek için ilahiler ve kasideler okunabilir. Bu eserler genellikle *naat* ve *tevhid* gibi temalar içerir. Şiirler ve edebiyat, tarikatın mûsikîyle ilişkisini tamamlayan önemli bir unsurdur. Tarikat mensuplarının kaleme aldığı şiirler bazen bestelenmiştir. Özellikle *kaside* ve *ilahiler* dikkat çeker. Bu eserlerde, makam seçimi genellikle duygusal bir derinlik ve mânevî bir atmosfer yaratmayı hedefler.

Manisa, Osmanlı döneminden itibaren tasavvufî hareketlerin önemli bir merkezî olmuştur. Nakşibendi tarikatı da burada etkili olan tarikatlardan biridir. Nakşibendi tarikatı Manisa'ya Osmanlı döneminde özellikle 16. yüzyıldan itibaren yerleşmeye başlamış ve buradaki tekkelerde etkili olmuştur. Şehir, Osmanlı şehzadelerinin eğitim gördüğü bir merkez olduğu için tasavvuf ve ilmî hareketler yoğunluk kazanmıştır. Manisa ve çevresinde tasavvuf mûsikîsi kültürü, diğer tarikatlarla birlikte Nakşibendi tarikatının katkılarıyla da şekillenmiştir. Bu bağlamda Manisa'ya özgü makamlar veya melodiler oluşmamış olsa da burada yapılan mûsikî faaliyetlerinin genel Osmanlı tasavvuf mûsikîsi çerçevesinde ve Nakşibendi tarikatı geleneğine bağlı biçimde olduğu söylenebilir.³⁰

2.6. Uşşakiyyede Mûsikî ve Manisa'da Uşşakiyye

Tekke mûsikîsi, Anadolu'nun kültürel birikimi içinde derin izler bırakan bir gelenek olup, tekke kültürü içinde zengin bir müzikal mirası barındırır. Bu mirasın bir parçası olan Uşşakî tarikatı, mânevî terbiyeyi mûsikî yoluyla pek çok yönüyle desteklemiştir. Manisa, Uşşakî tarikatının tekkeler ve tasavvuf kültürü içinde önemli bir yer tuttuğu merkezlerden biri olarak dikkat çeker. Uşşakî tarikatı, adını aldığı "*aşıklar*" anlamındaki Uşşak kelimesiyle müzikal bir bağlantıyı doğrudan kurar. Tarikat çerçevesinde mûsikî, maneviyatı pekiştirmek, zikir ve sema ayinlerinde derin bir mânevî atmosfer yaratmak için kullanılmıştır. İlahiler, nefesler ve kasideler, bu tarikatta mûsikînin önemli bir yer tuttuğunu göstermektedir. Manisa'da bulunan Uşşakî tekkesi, bölgedeki

³⁰ Haksever, "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşîlik ve Nakşibendilik Örneği", 41-51

tasavvuf kültürünün önemli bir parçasını oluşturmuştur. Tekke hem dinî eğitim hem de mûsikî eğitimi alanında etkin bir rol oynamış; burada icrâ edilen müzikal eserler, Manisa'nın tekke mûsikîsi geleneğindeki yerini perçinlemiştir. Manisa Uşşakî tekkesinde zikir ve sema ritüelleri, mûsikînin derin etkisi altında gerçekleşmiştir. Bu eserler hem bireysel hem de toplu mânevî deneyimlerin bir parçası olmuş ve katılımcıları mânevî bir yolculuğa çıkartmıştır. Şehrin tasavvuf kültüründe Uşşakî tekkesi hem müzikal hem de mânevî anlamda önemli bir merkez olmuştur. Uşşakiyye Manisa'nın belli başlı tarikatları olan Mevleviyye, Nakşibendiyye, Rifâiyye ve Kadiriyye arasında yer almıştır.³¹

Tam adı “*Şeyh Muhyiddin Mehmed b. İlyas Memican-ı Saruhani*” olan Osmanlı sûfisinden ilk bahseden yazılı kaynak kendisi vefat ettiğinde on yedi yaşlarında bir genç olan Nev'izade Atai'nin (v.1045/1635) *Hadaiku'l-hakaik fi tekmileti's-Şakaik* isimli *Şakaik* zeylidir. Memican Efendi'nin bağlı bulunduğu tasavvufi mekteb Halvetiyye'nin Uşşakiyye şubesidir. Aslen Buharalı olup uzun yıllar Anadolu'nun "Uşşak" ilinde ikamet ettiğinden dolayı Uşşakî nisbesiyle anılan Hüsamüddin Hasan-ı Uşşakî'nin içtihadı olan bu Osmanlı tasavvuf mektebi özellikle imparatorluğun İstanbul, Ege, Trakya ve Rumeli bölgelerinde yayılmış ve içerisinde birçok şeyh, âlim ve şair yetişmiştir. Memican Efendi'yi Uşşakîlik tarihi içerisinde farklı bir yere oturtan husus ise Pir'in geriye bıraktığı bu halifeden yayılan Uşşakîlik kollarından günümüze kadar ulaşabilen tek kolun kendisinden geleni olmasıdır.³²

2.7. Kadiriyyede Mûsikî ve Manisa'da Kadiriyye

12. yüzyılda Abdülkadir Geylani tarafından temelleri atılan Kadiri tarikatı, Osmanlı topraklarında geniş bir coğrafyaya yayılmış ve Manisa'da da tekkeler aracılığıyla varlık göstermiştir. Kadiri tarikatı, özellikle zikir halkaları ve mânevî eğitim anlayışıyla halk arasında sevilen bir tasavvuf ekolü olmuştur. Manisa'daki Kadiri tekkeleri, tasavvuf terbiyesi almak isteyen müridlerin eğitim gördüğü, zikir ve ibadetlerin icrâ edildiği merkezler olarak faaliyet göstermiştir. Bu tekkeler, dinî hayatın yanı sıra sosyal dayanışmanın da önemli bir unsuru olmuş, yoksullara yardım ve halkın mânevî ihtiyaçlarını karşılama gibi işlevler üstlenmiştir.

Manisa'daki Kadiri tarikatı, tekke mûsikîsi, zikir meclisleri ve eğitici etkinlikleriyle hem dinî hem de kültürel hayatın zenginleşmesine katkıda bulunmuş ve Osmanlı döneminde derin izler bırakmıştır. Bugün, bu zengin mirası araştırmak ve yaşatmak, bölgenin tasavvuf kültürünü anlamak açısından büyük önem taşımaktadır.

³¹ Gürol Pehlivan, “M. Nuri Yörükoğlu'na Göre Manisa'da Tarikatlar ve Tekkeler”. *Sûfi Araştırmaları* 2/4 (Yaz 2011), 14.

³² Kılıç, *Sûfi ve Şiir*, 208

15. yüzyılda Anadolu'da yaygınlaşmaya başlayan Kadiri tarikatının başlıca kolları; Esediyye, Ekberiyye, Makdessiyye, Garibiyye, Eşrefiyye, Rumiyye, Hammadiyye, Hilaliyye, Hindiyye'dir. XII. yüzyıldan sonra Abdal ifadesi derviş karşılığı olarak daha çok Melâmî, Kalenderî gibi tarikatların mensupları için kullanılmıştır.³³

Osmanlı İmparatorluğu'nun geniş tasavvuf coğrafyasının bir parçası olarak Manisa, Kadiri tarikatının etkili olduğu ve bu tarikat mensuplarına özel bir hürmet gösterildiği bir bölge olmuştur. Osmanlı arşiv belgelerinden öğrendiğimize göre, Kadiri tarikatına ve mensuplarına yönelik devletin verdiği destek, onların toplumdaki saygınlıklarını pekiştirmiştir. Padişahlar ve yerel yöneticiler, Kadiri tekkelerine vakıflar tahsis etmiş, ayrıca tarikat mensuplarına maaşlar ve çeşitli maddi destekler sağlayarak onların faaliyetlerini sürdürmelerine olanak tanımıştır. Bu ihtimam ve himayeler, Kadiri tarikatının Manisa'daki varlığını güçlendirmiş ve onların zikir meclislerini serbestçe icrâ etmelerine, dinî ve sosyal hizmetlerini yerine getirmelerine olanak sağlamıştır.

Osmanlı Devleti, tarikatların toplumun mânevî düzeni üzerindeki etkisini önemli görerek, bu tür dinî toplulukların faaliyetlerini desteklemiş ve düzenlemiştir. Manisa'daki Kadiri tarikatı mensupları hem halk hem de yönetim tarafından saygı gören ve hürmet edilen bir grup olmuştur.

3. 20. Yüzyılın İlk Yarısında Manisa'da Tekke Mûsikisinde Önde Gelen Şahsiyetler

3.1. Ahmed Âlim Efendi

Şair ve bestekâr olan Âlim Efendi 1874'te Manisa'da doğdu. Uzun seneler Manisa Muradiye Camii'nde iç medrese müderrisliği ve Manisa müftülüğü yaptı. Münevver bir insan olan Âlim Efendi Yunanlıların Manisa'yı işgalinde memleket müdafaası için gayret gösterenlerdendir. Yunanlar tarafından idam hükmü verilince Akhisar ve oradan da Balıkesir'e gitti. Kurtuluştan sonra Manisa'da 1930 yılında vefat etti. Mezarı Manisa asrî mezarlığındadır.³⁴

Murâdiye Medresesi müderrislerinden Mehmed Ârif Efendi ile Manisa müftüsü Ali Rızâ Efendi'nin kızı Zâhide Hanım'ın oğlu olan Ahmed Âlim Efendi, baba tarafından Manisa'nın Hocaşâdeler, anne tarafından Evliyâşâdeler ailesine mensuptur. Dinî tahsiline evvela müderris Ali Rızâ Efendi'den Arapça dersleri alarak başladı. Tahsilini Evliyâşâde Mehmed Efendi ile devam ettirdi ve 1897'de icâzet aldı. Daha sonra İstanbul'a gitti. Burada Beyazıt dersiâmlarından Çarşambalı Hacı Ahmed Efendi ve Fâtih dersiâmlarından Dağıstanlı Mustafa

³³ Metin And, "XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatlar". *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (Haziran 1970), 8.

³⁴ *Cumhuriyetin 50. Yılında Manisa*, Kolektif (Manisa: Ay Yıldız Matbaası, 1973).

Hulûsi Efendi'nin derslerine girdi. 1901'de Ahmed Efendi'den dinî ilimler ve ertesi yıl Mustafa Efendi'den aşere ve takrîb icâzetnâmesi aldı. Arapça, Farsça bilen ve dönemin din âlimleri arasında yer alan Ahmed Âlim Efendi'nin en önemli özelliklerinden biri de bestekârlığıdır. Mûsikideki ilk hocası dinî eserler bestekârı, şair ve hânende Manisalı Kadızâde Âsım Molla'nın talebesi Çerkez Hâfız Mehmed Efendi'dir. Ondandır nota öğrendi ve pek çok eser meşketti. Bu alandaki bir diğer hocası da şair, neyzen, hânende ve bestekâr Manisa Rifâî Dergâhı şeyhi Hasan Rüşdü Dede'dir. Ayrıca dinî eserler bestekârı, Çorapçı Ahmed Efendi olarak tanınan Ahmed Esat Uğurlu, Manisa Müsellim Camii müderrislerinden Hacı Mûsâ Efendi ile talebesi Kasapzâde Ahmed Efendi, Ali Asgar Efendi, Âlim Efendi'nin yeğeni, Manisa Mevlevîhânesi naathanı ve neyzeni Hâfız Mehmed Efendi beraber meşkettikleri ve kendilerinden faydalandığı kişiler arasındadır. Tesbit edilmiş eserleri bir kâr-ı nâtık, iki beste, bir aksak semâi, iki şuşul ve beş ilahiden ibarettir.³⁵ Âlim Efendi'nin tasavvuf mûsikîsi alanında birçok bestesi bulunmaktadır.

3.2. Ahmed Esad Uğurlu

Manisa'nın son dönem tasavvuf iklimini ihyâ edenler arasında hâfız bestekâr Ahmed Esad Uğurlu yaptığı tasavvufî besteler gibi yetiştirdiği veya ilham olduğu, yol gösterdiği talebeleri ile de Manisa ve çevresinin dinî-tasavvuf iklimini etkilemiştir.

Çorapçı Ahmet Efendi diye de anılan Hâfız Ahmet Esat Uğurlu Efendi 1887 yılında Manisa doğdu. Meşhur Manisa müftüsü Âlim Efendi'nin talebesi olan Ahmet Esat Efendi'nin babası Sultan Camii müezzinlerindendi. İyi bir mûsikî bilgisine sahipti; makam, usul ve notaya hâkimdi. Ud icrâ ederdi. Mûtevacı kişiliği sebebiyle çokça beste yapmamış olan Ahmet Esat Efendi'nin elimizde sadece Segâh şarkısı ile Eviç (bazı kaynaklarda Ferahnâk) ilahisi mevcuttur. Çorap dokuyup satarak geçimini sağladığı için Çorapçı adıyla anılmıştır. Manisa'nın en uzun soluklu mûsikî grubu olan Ar Birliği'ne hocalık eden Ahmet Esat Uğurlu 1977 yılında İzmir'de vefat etmiş, Vezirköprü mezarlığına defnedilmiştir (Cemil Altınbilek, K1, Kişisel Görüşme, 30 Ağustos 2024).

4. Günümüzde Manisa'da Tekke Kültürü ve Mûsikîsi

Manisa sancağı 13. yüzyıldan itibaren Anadolu tasavvuf coğrafyasının en gözde bölgelerinden olmuştur. Gerek buraya yerleşen dervişler gerekse Saruhan Beyliği ile daha sonra Osmanlı Devleti'nin hükümdarları ve şehzadelerinin yaşadığı önemli bir vilayet olması yönüyle Manisa ve çevresindeki tasavvuf iklim oldukça güçlenmiş ve zenginleşmiştir. Bu itibarla

³⁵ Nuri Özcan, "Ahmed Âlim Efendi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* ed. Ali Hakan Çavuşoğlu vd. (Ankara: TDV Yayınları, 2020) 2 Ek-1/40.

Balzat Hacı Baba Veli, Hâkî Baba, Hoca Seyfeddin Efendi, Sarı Yakub Hoca, Mecdüddin İsa, Sefer Efendi, Şeyh Sinan, Terzizade Ahmed Efendi, Tezveren Dede, Yaren Dede, Yatağan Sultan gibi mutasavvıfların isimlerini Manisa'nın çeşitli türbelerinde, mescitlerinde veya hâlen aktif olan dinî-tasavvufî kuruluşlarda görebilmek mümkündür.

Nitekim Horasan erenlerinden olup Anadolu'nun fethi için Manisa'ya gelip Demirci'nin fethi sırasında şehit düşen Balzat Hacı Baba Veli'nin kendi adını taşıyan tekkesi günümüzde Kur'an kursu olarak hizmet vermektedir. Anadolu evliyasından olup Anadolu'nun fethi için Manisa'ya gelen erenlerden olan Sefer Efendi'nin türbesi Manisa'nın Demirci ilçesinde Kıran Camii'nin bahçesindedir. Manisa evliyasından Şeyh Sinan Efendi'nin Manisa'nın Alaşehir ilçesinde kendi adıyla anılan caminin yanındadır ve günümüzde ziyarete açıktır.³⁶

Öte yandan Manisa ve ilçelerinde Aleviyye, Bektaşîyye, Mevleviyye, Uşşakiyye, Nakşibendiyye, Bayramiyye, Kadiriyye ve Rifâiyye gibi tasavvufî tarikatlar, zengin bir mânevî ve kültürel mirası temsil etmektedir. Bu tarikatların günümüze ulaşan temsilcileri ve ritüelleri, bölgenin mânevî hayatında önemli bir yer tutmaktadır.

Öncelikle söylemek mümkündür ki Manisa'da 13. yüzyıldan başlayıp gelişen Mevlevî geleneğini yaşatan dernekler ve topluluklar günümüzde de bulunmaktadır. Manisa Mevlevîhânesi'nde hâlâ her yıl hatta yıl içinde birkaç kez Mevlevî geleneğine bağlı olarak, sema ve Mevlevî ayinleri belirli günlerde icrâ edilmekte, konferanslar verilmekte ve bu suretle Mevlevî geleneği yaşatılmaya çalışılmaktadır.

Aleviyye ve Bektaşîyye kültür ve inanç geleneği özellikle Manisa'nın Kula ilçesinde yoğunlaşmıştır. Kula'da düzenlenen Bağdatlı Sultan Alevi Kültürünü Tanıtma ve Sanat Şenliği, bu geleneğin yaşatılması adına önemli bir etkinliktir. Alevi ve Bektaşî inancına sahip bireyler cemevlerinde bir araya gelerek ritüellerini icrâ ederler. Özellikle Bağdatlı Sultan Şenliği gibi etkinlikler, bu geleneğin yaşatılması adına önemlidir.

Cemevleri kültürel ve inançsal ritüellerin gerçekleştirildiği sosyal mekânlardır. Bu mekânlarda genellikle perşembe akşamları olmak üzere belli vakitlerde cemevinde bir araya gelen kadın, erkek ve çocuklar halka halinde otururlar. Zâkirin icrâ ettiği bağlama sazı eşliğinde Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Fatma, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve on iki imama hitaben deme, deyişler, mersiyeler ve dualar okunur. Cemin sonuna doğru semah icrâ edilir, bu itibarla on iki hizmet geleneği îfâ edilmiş olur. Bu bağlamda Salihli Cemevi'nde

³⁶ *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyalari*, Kolektif (İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 2003) 320-333.

perşembe akşamları cemler yapılmakta ve bunun dışında Hızır Cemi, Nevruz Cemi, Birlik Cemi vb. hususi mevsimlerde ve dönemlerde yapılmaktadır. Salihli Cemevinde Alevilik geleneğine dair her şey yerine getirilmektedir. Sosyal ve kültürel etkinliklerin yanı sıra bu geleneğe uygun olarak cenaze hizmetleri yerine getirilmekte, öte yandan halkı bu gelenek hakkında bilinçlendirmek amacıyla belirli görüş günleri düzenlenmektedir. Bu bağlamda Salihli Cemevi'nde benzer faaliyetler yapılagelmektedir. Halk mesai saatleri içinde Salihli Cemevi'ni ziyaret edebilmekte, cemevinde bulunan dede ve yöneticilere Alevilik kültürüyle ilgili sorular sorabilmektedir.³⁷

Nakşibendi ve Kadiri tarikatlarına mensup topluluklar belirli günlerde zikir ve dua toplantıları düzenlerler. Bu toplantılar hem mânevî bir arınma hem de toplumsal dayanışma amacı taşır. Hâlen dinî eğitim veren Nakşibendi tekkeleri bilhassa Manisa'nın merkez ve Salihli ilçelerinde bulunmaktadır. Bunun gibi Manisa'da Kadirilik geleneğine ilişkin olarak günümüzde Abdulkadir Geylani Tekkesi zikir ve dua toplantılarına devam etmektedir.

Manisa'nın Demirci ilçesinde Ma'rifiyye ve Rifâiyye geleneğine dair izler bugün de devam etmektedir. Rifâiliğe ilişkin olarak bu tasavvufî geleneğe ait en meşhur ve faal tekke Manisa'nın merkezî nde bulunan Manisa Rifâi Dergâhı adıyla anılan Entekkeliler Tekkesi'dir.

Manisa'da günümüzde bu tarikatların ritüelleri ve mûsikî gelenekleri bölgedeki çeşitli etkinliklerle yaşatılmaktadır. Bu etkinlikler, Manisa'da tekke mûsikîsi ve dinî mûsikîye olan ilgiyi arttırmaktadır. Örneğin, 2023 yılında Manisa Büyükşehir Belediyesi, Şehzadeler Belediyesi, Yunusemre Belediyesi ve Manisa Türk Tasavvuf Mûsikîsi ve Mevlidhanlar Derneği iş birliğiyle "*Şehzadeler Şehri Manisa 24. Geleneksel Hafızlar, Mevlidhanlar Kültür ve Sanat Şöleni*" düzenlenmiştir. Ayrıca 2024 yılında Spil Dağı'nda gerçekleştirilen "*25. Geleneksel Hâfızlar ve Mevlidhanlar Şöleni*" de dikkat çekicidir. Bu etkinlik farklı inançlara sahip insanların ortak değerleri paylaşmasına olanak tanımış ve bölgenin mânevî zenginliğini yansıtmıştır. Şüphesiz bu nevi etkinlikler Manisa'daki tasavvufî tarikatların ritüellerini ve mûsikî geleneklerini yaşatmada önemli bir rol oynamaktadırlar.

³⁷ Hüseyin Özcan, "Cemlevlerinin Eğitimsel İşlevleri Bağlamında Salihli Cemevi", *Salihli Sempozyum Bildirileri* ed. Nurettin Gülmez (Salihli: Celal Bayar Üniversitesi, Salihli Kaymakamlığı ve Salihli Belediyesi, 2013), 17-21.

5. Günümüzde Manisa'da Tekke Kültürü ve Mûsikîsi'nde Önde Gelen Şahsiyetler

5.1. Naim Kaya

Manisa'da doğup yetişen ve bir Uşşakî şeyhinin oğlu olan hanende ve kârî Naim Kaya da gerek Manisa müftüsü Âlim Efendi'yi takip etmesi gerekse yaptığı onlarca beste ve kaleme aldığı şiirlerle Manisa'nın tasavvuf kültürüne ve mûsikîsine katkıda bulunanlar arasındadır.

Naim Kaya, 1943'te Manisa'nın Gördes ilçesinin Borlu Köyü'nde doğdu. Muharrem Kaya ile Emine Hanım'ın 3 erkek evlâdının en büyüğüdür. İlk tahsilini köyünde tamamladı. Daha sonra dinî ilimlere merakı ve isteği nedeniyle tahsiline bu yönde devam etti. Hasan Akkuş'un öğrencisi Ali Baltacı'dan 1 yıl Arapça dersleri aldı. Büyük babası, Akhisar Kömürcü Köyü'nden Sadık Efendi'nin halifelerinden olup hâfızlığı ve okuyuculuğu ile meşhur ve İstanbul'da tahsil görmüş Çallı Hâfız Hakkı Efendi'dir. Büyükbabası ve babası gibi Halvetiyye tarikatının Uşşakî koluna mensuptur. Manisa müftüsü Âlim Efendi'nin talebelerinden Çorapçı Ahmet (Esat Uğurlu) Efendi'den 11 yıl mûsikî dersleri aldı. Ayrıca birçok hâfız ve müzisyenden yararlanmış, onların meclislerinde bulunarak okumalarını dinlemiş, kendisi de birçok tasavvufi mecliste sesinin güzelliğiyle üstadların takdirini kazanmıştır. Naim Kaya Uşşakî geleneğini hâlen yaşatmakta, tasavvufa meraklı kimselere ilim ve irfân kazandırmak üzere dersler vermektedir. Naim Kaya'nın 100'ü aşkın ilâhîsi ve birçok şiiri mevcuttur.³⁸

5.2. Hüseyin Köroğlu

Manisa'nın tasavvufi ikliminde yetişen ve bu yolda mûsikî eserleri veren bestekârlar arasında yer alan bir diğer zât ise Hüseyin Köroğlu'dur. Hüseyin Köroğlu gerek dinî-tasavvufi gerekse lâdinî türlerde besteler yapmıştır. Aynı zamanda güftekar da olan Hüseyin Köroğlu eserlerinde kendi güftelerinin yanı sıra Muharrem Sırrî (1878-1964), Yunus Emre (1240-1320) gibi tasavvuf ehlinin şiirlerini de bestelemiştir.

1945'te Balıkesir'in Susurluk ilçesinde doğan Hüseyin Köroğlu müezzin Hayri Bey ve Ayşe Sıdika Hanım'ın oğludur. İlk ve orta tahsilini doğduğu ilçede, liseyi ise 1963'te Bursa'nın Mustafakemalpaşa ilçesindeki Erkek Sanat Enstitüsü Tesviye Bölümü'nde bitirdi. Babası ve amcasından dinî eğitim aldı. 15 yaşından itibaren ezan ve mevlid okumada oldukça başarılı olan Köroğlu'nun sesi güzel ve mûsikîye merakı fazla idi. 1967-69 yıllarında Üsküdar Mûsikî Cemiyeti'nde Türk mûsikîsi dersleri, makam-usul-nazariyat eğitimleri aldı. Şef

³⁸ Erhan Parlat - Mehmet Sait Halim Gençöglü, *İzmir'de Tasavvufî Hayât ve Mutasavvıf Mûsikîşinâslar* (İstanbul: Kalan Yayınları, 2023) 216-218

Emin Ongan (1906, Edirne-1985, İstanbul) yönetimindeki cemiyetin İstanbul radyosu konser programlarına katıldı. 1971'de Manisa'da kurulan Gıdaî Ürünler İşletme Tesisleri'nde işletme müdürü olarak görev aldığından bu yana Manisa'ya yerleşti. Yaklaşık 55 yıldır Manisa'da sosyal ve kültürel faaliyetlerde bulunmakta, tecrübe ve bilgi birikimlerini burada şehir halkı ve çevresi ile paylaşmaktadır. 1985-1986 yıllarında Manisa İmam Hatip Lisesi'nde dinî mûsikî, makam, usul, ilahi, kaside ve ezan dersleri verdi. 1990'da Haseki Eğitim Merkezi, İstanbul'da Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mevlid okuma ve makamat çalışmalarına seçildi. 1991'de Manisa Türk Tasavvuf Mûsikîsi ve Mevlidhanlar Derneği'ni 10 arkadaşı ile kurdu ve kurucu başkanlığını üstlendi. 5 yıl boyunca ilk hâfızlar ve mevlidhanlar günlerini organize etti. Bir dönem ilahi korosu çalışmalarını yönetti. Pek çok gencin ilahi, kaside okuyucusu olarak yetişmesinde ve tasavvufî korolar kurulmasında emek verdi. 1990'dan bu yana birçok televizyon kanalında kandil programlarına katıldı. Hüseyin Koroğlu tüm bu gayretlerinin yanı sıra şiirler yazdı, ilahiler besteledi. Şarkı ve marş gibi lâdinî formlarda da besteleri bulunmaktadır.³⁹

Sonuç

Bu çalışmada, tarih boyunca Manisa ve çevresindeki tarikatlar, tekkeler ve tasavvufî hayatın tarihi gelişimi, bölgedeki dinî ve tasavvufî mûsikî adamlarının katkıları, tarihsel olarak Manisa'daki önemli tarikat ve tekkelerdeki mûsikî ritüelleri ve faaliyetleri ile günümüzdeki tekke kültürü ve mûsikîsi üzerinde durulmuştur. Çalışmanın bulguları, Manisa'daki tasavvuf kültürünün derin kökleri olduğunu ve bu kültürün zaman içinde şekillenerek bugüne kadar ulaştığını göstermektedir. Bu bağlamda tarikatlar ve tekkeler Manisa'da dinî-tasavvufî hayatın temellerini atmış ve bölgedeki mûsikî faaliyetlerinin tarihsel bir arka planını oluşturmuştur.

Manisa gerek Saruhan Beyliği gerekse Osmanlı İmparatorluğu döneminde ve Cumhuriyet sonrası dönemde önemli bir tasavvuf merkezî konumundadır. Özellikle Mevleviyye, Bektaşîyye, Halvetiyye, Kadiriyye, Rifâiyye gibi tasavvufî yollar bölgedeki dinî hayatta önemli bir rol oynamış, tekkeler ise hem dinî eğitim hem de kültürel faaliyetlerin merkezî olmuştur. Tarihsel süreç içinde bu yapılar sosyal ve kültürel dinamiklerle şekillenmiş Manisa halkının mânevî yaşamına katkı sağlamıştır. Tekkelerin faaliyetleri yalnızca dinî eğitimle sınırlı kalmamış aynı zamanda mûsikî, edebiyat ve halk kültürünü beslemiş ve bu alanlarda büyük bir miras bırakmıştır. Bu bağlamda Alevi-Bektaşî inancını benimseyenlerin ritüellerini gözlemleyebildiğimiz zikir ve ibadetlerini yaptıkları cemevleri Manisa'nın merkez ve Saruhanlı, Akhisar, Turgutlu gibi ilçelerinde mevcuttur. Manisa'da Alevi-Bektaşîliğin tasavvufî

³⁹ Hüseyin Koroğlu. *Aşk Diliyle Şiir* (İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2006), 237-239.

etkisi özellikle cemevi adı verilen kurumlarıyla günümüzde de sürmektedir. Alevi-Bektaşî geleneğinde semah, nefes ve duâ gibi formlar dinî törenlerde mûsikî ile iç içe icrâ edilmektedir. Alevi-Bektaşî toplulukların “cem” adı verilen toplu ibadetlerinde mûsikî, zikir ve dua ile mânevî iklimin yoğunlaşmasına yaşatılması sağlanmaktadır. Alevi-Bektaşî geleneğine bağlı cemevlerinin bulunduğu Manisa ve ilçelerinde Alevi-Bektaşî gelenekleri içerisinde toplu olarak tören ve ritüeller düzenlenmektedir.

Rifâilîk Manisa’da yaygındır ve geleneksel olarak Entekkeliler Tekkesi adıyla bilinen bir tekkeleri Manisa merkez şehzadeler ilçesinde yer almaktadır ve bu tarikatın merkezlerinden biri olarak bilinmektedir. Rifâî tarikatının mensupları, zikirlerinde daha fazla mûsikî kullanarak mânevî bir atmosfer yaratırlar. Bu tekke özellikle 18.-19. asırlarda Rifâî tarikatının öğretilerinin yayılmasında ve zikirlerinin düzenlenmesinde önemli bir role sahip olmuştur.

Sonuç olarak Manisa’daki tekke kültürü ve mûsikîsi tarihsel gelişim süreci içinde zengin bir mirasa dönüşmüş ve günümüzde bu kültürün yaşatılmasına dair yapılan çalışmalar eski geleneklerin modern dünyada nasıl varlık gösterebileceğini ortaya koymuştur. Manisa hem tarihteki önemli tarikat ve tekkeleriyle hem de günümüzdeki müzikal ve dinî-tasavvufî verimleriyle tasavvuf kültürünün önemli bir merkezî olarak varlığını sürdürmektedir.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Bu çalışma, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu** tarafından 10.01.2025 tarihli ve **Karar No: 3** ile etik açıdan uygun bulunarak onaylanmıştır. (Etik Kurul Başvuru Yazısı: Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü’nün 02.01.2025 tarihli ve 1249658 sayılı yazısı) Araştırmanın başlığı: *Geçmişten Günümüze Manisa ve İlçelerinde Tasavvuf Musikîsi Kültürü*

This study was ethically approved by the Scientific Research and Publication Ethics Committee of the Faculty of Social Sciences and Humanities at **Dokuz Eylül University with the decision dated 10.01.2025 and numbered Decision No: 3.** (*Ethics Committee Application Reference: Official letter from the Graduate School of Social Sciences dated 02.01.2025, document no. 1249658*) Title of the research: *The Culture of Sufi Music in Manisa and Its Districts from Past to Present.*

Finansman/Funding: Yazar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadığını kabul eder / The author acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Çıkar Çatışması / Competing Interests: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan eder / The author declare that have no competing interests.

Kaynakça

- Acun, Hakkı. "Manisa Mevlevîhânesi". *IX. Vakıf Haftası Kitabı Türk Vakıf Medeniyetinde Hz. Mevlâna ve Mevlevîhânelerin Yeri ve Vakıf Eserlerinde Yer Alan Türk- İslam Sanatları Seminerleri* (1992), 109-124.
- And, Metin. "XVI. Yüzyılda Dervişler ve Tarikatlar". *Hayat Tarih Mecmuası* 5 (1970), 8-12.
- Atalan, Özlem. "Mevlevîhânelerinin Yeniden İşlevlendirilmesi; Manisa, Galata ve Lefkoşa Mevlevîhâneleri Örnekleri". *Uluslararası Manisa Sempozyumu* (2020), 1635-1655.
- Aydınlı, Rıdvan. "Osmanlı'dan Günümüze Türk Tasavvuf Mûsikîsi". *Mûsikîşinas* 10 (2008), 243-276.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Kolonizatör Türk Dervişleri". *Vakıflar Dergisi* 1 (1974), 301-302.
- Bizbirlik, Alpay. "Manisa Entekkeliler Tekkesi ve Haziresi". *Manisa Araştırmaları* 2 (2002), 179-192.
- Ceyhan, Semih. "Marifiyye". *TDV İslâm Ansiklopedisi* 2 (2019), 196-198.
- Demirci, Mehmet. "Tekke Mûsikîsi Güftelerinde Ayet, Hadis İktibasları ve Enstrüman Eşliğinde Seslendirilmesi Meselesi". *Geçmişten Günümüze Uluslararası Dinî Mûsikî Sempozyumu Bildirileri* (2017), 583-590.
- Devellioğlu, Ferit. "Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat". Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları (2010), 1207.
- Emecen, Feridun. "Saruhanogulları ve Mevlevîlik". *Ekrem Hakkı Ayverdi 30. Yıl Hatıra Kitabı. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti* (1995), 282- 297.
- Erkul Rasih. "Demirci Mevlevîhânesi ve Saruhanlılarda Mevlevîlik". *Türk-İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi* (2008), 129-134.
- Gökbulut, Süleyman. "Manisa'da Tasavvuf Kültürü". *Bakü'den Balkanlar'a Halvetilik Sempozyumu* (2015), 57-62.
- Gölbaşı Haydar. "Osmanlı Devleti'nde Spor Tekkeleri". *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 15 (2018), 45-46
- Günay, Mehmet. "XVII. Yüzyılda Manisa Mevlevîhânesi ve Şeyh Ali Efendi'nin Faaliyetleri". *Birinci Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* (2002), 333-342.
- Haksever, Ahmet Cahit. "Osmanlı'nın Son Döneminde Islahat ve Tarikatlar: Bektaşîlik ve Nakşibendiyye Örneği". *Ekev Akademi Dergisi* 38 (2009), 39-60

- Işın, Ekrem. "Tarikatların İstanbul'da Gündelik Hayatı Şekillendirmesi Üzerine Bazı Notlar (15-17. Yüzyıllar)" *İstanbul Armağanı* 3, İBB Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kahraman, Atıf. *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1995.
- Kara, Mustafa. "Osmanlı'da Dinî-Tasavvufî Hayat". *İlim ve Sanat Dergisi* (1997), 44-45, 39-51.
- Kılıç, Mahmut Erol. "Manisalı Şeyh Memîcân-ı Sarûhânî (v. 1008-1600) ve Eserlerinde Mevlânâ'dan Tesirler". *I. Uluslararası Mevlânâ, Mesnevî ve Mevlevîhâneler Sempozyumu Bildirileri* (2002), 205-220.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Sûfî ve Şiir*. İstanbul: Sûfî Kitap Yayınları, 2017.
- Kolektif. *Cumhuriyetin 50. Yılında Manisa*. Ankara: Ay Yıldız Matbaası, 1973.
- Kolektif. *Batı Anadolu ve Rumeli Evliyalari*. İstanbul: Türkiye Gazetesi Yayınları, 2003.
- Köroğlu. Hüseyin, *Aşk Diliyle Şiir*. İzmir: Tibyan Yayıncılık, 2006. Küçük, Sezai. "Manisa Mevlevîhânesi". *Manisa Araştırmaları* 2/2 (2002), 15-19
- Özcan, Hüseyin. "Cemevlerinin Eğitimsel İşlevleri Bağlamında Salihli Cemevi". *Salihli Sempozyum Bildirileri* (2013), 13-26
- Özcan, Nuri. "Ahmed Âlim Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* 2 Ek-1/ 40. Ankara: TDV Yayınları, 2020.
- Özköse, Kadir. "Tasavvufun Osmanlı'daki Sosyal Hayata Tesiri". *Uluslararası Katılımlı Osmanlı Bilim ve Düşünce Tarihi Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (2014), 477-490
- Parlat, Erhan ve Gençoğlu, Mehmet Sait Halim, *İzmir'de Tasavvufî Hayât ve Mutasavvıf Mûsikîşinâslar*, İstanbul: Kalan Yayınları, 2023.
- Pehlivan, Gürol. "M. Nuri Yörükoğlu'na Göre Manisa'da Tarikatlar ve Tekkeler". *Sûfî Araştırmaları* 4 (2011), 11-56.
- Sağlam, Nevzat. "Manisa Mevlevîhânesi ve Şeyhleri Hakkında Arşiv Belgelerine Yansıyan Bazı Hususlar". *Uluslararası Batı Anadolu Beylikleri Tarih, Kültür ve Medeniyeti Sempozyumu-IV* (2021), 31.
- Sezikli, Ubeydullah. "Bektaşî Tekkelerinde Kullanılan Mûsikî Formları". *Hitit Üniversitesi I. Uluslararası Hacı Bektaş Velî Sempozyumu* (2011), 1020-1028.
- Tanrıkörur, Şermin Barihuda. "İkinci Manisa Mevlevîhânesi". *Sûfî Araştırmaları* 3/6 (2012), 31-50.

Kaynak Kişi ve Kişisel Görüşme,

Cemil ALTINBİLEK, K1, Kişisel Görüşme, 13 Aralık 2024

Hüseyin Köroğlu, K2, Kişisel Görüşme, 21 Mart 2025.

Mehmet Demirci, K3, Kişisel Görüşme, 13 Aralık 2024.

Erişim Kısıtlı Görüşme/Mülâkat Bilgileri

Rumuz	Cinsiyet	Yaş	Meslek	Görüşme Tarihi	Görüşme Şekli
K1	Erkek	83	Akademisyen	13.12.2024	Yüz yüze
K2	Erkek	65	Avukat	30.08.2024	Çev. içi (Zoom)
K3	Erkek	80	Emekli	21.03.2025	Yüz yüze